

5. Справка об этноконфессиональной ситуации в Волковысском районе. С. 1
6. Ваўкавышчына: з гісторыі краю і лёсу людзей: матэрыялы навук.-практ. крэзнаўчай канф. / пад рэд. І. П. Крэня. Ваўкавыск, 1997. 211 с.
7. Зверуго Я. Г. Древний Волковыск (X—XIV вв.). Минск, 1975. 126 с.
8. Ваўкавышчына: з гісторыі краю і лёсу людзей. С. 54.
9. Там жа. С. 54.
10. Там жа. С. 58.
11. Бабосов Е. М. Основы идеологии современного государства.
12. Справка об этноконфессиональной ситуации в Волковысском районе. С. 5.
13. Там же. С. 4.
14. Там же. С. 4.

УДК 008: 821.161.3

М. А. Курьпка

Установа адукацыі «Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт», Мінск

РАЗВІТАННЕ З ГЕРАІЗМАМ (ТЭМА ВАЙНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ВАЕННАЙ ПРОЗЕ 1960—70-Х ГГ.)

Уводзіны. Спрабуючы вызначыць найбольш глыбока распрацаваную тэматыку ў беларускай літаратуры, даследчык непазбежна прыходзіць да вываду, што лепшыя ідэйна-мастацкія дасягненні звязаны з Вялікай Айчыннай вайной. Да гэтай тэмы пісьменнікі звярталіся ў час ваеннага канфлікту, яе нанова перажывалі праз дзесяцігоддзі, да ваеннай тэматыкі пісьменнікі працягваюць звяртацца зноў і зноў.

Асноўная частка. Адзін з найбольш таленавітых паслядоўнікаў тэмы вайны В. Быкаў некалі справядліва сказаў аб невычэрпнасці гэтай літаратуры: «Колькі ўжо напісана аб вайне на мностве моў свету, але, нягледзячы на тое, што пісаць становіцца ўсё цяжэй, з'яўляюцца ўсё новыя творы, што часам радуюць, а часам і ўражваюць чытача сваёй праўдай і глыбінёй. І тут няма межаў, магчымасці гэтай тэмы бясконцыя» (тут і далей пераклад з рускай мовы наш. — *М. К.*) [1, с. 356]. А таму аналіз твораў, прысвечаных Другой сусветнай вайне, адыгрывае вельмі важную ролю у разуменні як гераічнага, так і трагічнага ў лёсе чалавека і ўсяго народа.

У 60-х гг. XX ст. пафасна-гераічная тэма, уласцівая беларускай ваеннай прозе першага пасляваеннага дзесяцігоддзя, пачала абываць новыя формы. Гэта характарызувалася тым, што «сацыялістычны рэалізм» паступова пачаў пслабляць свае пазіцыі, а таксама значнымі зменамі ў грамадстве, калі, як сцвярджае М. Тычына, адбылося «адкрыццё рэчаіснасці, падзей і з'яў жыцця, якія ў часы панавання “тэорыі бесканфліктнасці” лічыліся нетыповымі або нават забароненымі. Прыкметна пашырылася ў гэты час адлюстраванне ў літаратуры эмацыянальнай сферы чалавека...» [2, с. 31]. Гэта была новая літаратура, якая адышла ад спрошчанага разумення добрага і дрэннага, калі гераічнасць і трагедыя чалавека былі аднакавымі і катэгарычнымі.

Важным фактарам станаўлення новай ваеннай прозы стаў прыход у літаратуру маладых пісьменнікаў — удзельнікаў вайны, стваральнікаў слаўтай «лейтэнанцкай прозы». Гэта былі людзі, якіх В. Быкаў аднойчы назвае «забітым пакаленнем» ці «пакаленнем бязбацькавічаў» (У. Навумовіч), правёўшы паралель з пакаленнем пісьменнікаў Першай сусветнай вайны. Пакаленнем, якое не проста праявіла сябе як мужае і аддае свайму абавязку, але і якое зрэшты адчула на сабе асабістую адказнасць за ўсіх тых, хто загінуў на франтах вайны.

Зразумела, што глыбіня трагедыі чалавека вызначаецца тым, у якой ступені ён адчуў вайну на сабе. Для А. Адамовіча, В. Быкава, І. Навуменкі, І. Шамякіна і іншых, якія самі прайшлі па крывавах франтавых дарогах і «глыбока авалодалі суровай ваеннай рэчаіснасцю» [3, с. 52], паводзіны і пачуцці чалавека на вайне паўставалі больш супярэчнымі, прасякнутымі глыбокай эмацыянальнасцю і псіхалагізмам. Кожны пісьменнік моцна адчуваў сваю адказнасць перад фізічнай і маральнай трагедыяй чалавечага духу, асэнсавачь якую было магчыма толькі праз канфрантацыю з агульнапрынятымі тэндэнцыямі савецкай пасляваеннай прозы.

Справядліва будзе адзначыць, калі для літаратуры 40—50-х гг. было характэрна рабіць акцэнт непасрэдна на подзвігу, што стварала не столькі рэалістычны, колькі гераічна-кніжны вобраз чалавека, то ў цэнтры ўвагі пісьменнікаў-шасцідзятнікаў паўстаў «...сам працэс фарміравання такіх герояў, даследаванне матываў паводзін чалавека ў далёкія дні вайны» [4, с. 55]. «Лейтэнанцкая проза» адразу закрунула такія шырокі дыяпазон характараў і сітуацый, якога да гэтага ў літаратуры нельга было ўявіць.

Разважаючы аб неабходнасці паглыбляць ваенную тэматыку, А. Адамовіч казаў, што «сведкам і ўдзельнікам сваім вайна дала такія эмацыянальны зарад, адкрыла ім свет і чалавека ў такіх высокіх і ў такіх, не пабаюся гэтага слова, страшных, праявах, што не пісаць аб гэтым нельга проста па прычынах унутранага — маральнага і псіхалагічнага — парадку» [5, с. 514]. Відавочна, што ўжо ў 1960-х гг. распрацоўка набалелых і актуальных пытанняў, звязаных з Вялікай Айчыннай вайной, патрабавала новых падыходаў. Як вынік, прыёмы спасціжэння рэчаіснасці і псіхалагічнага аналізу чалавечай душы істотна ўскладніліся.

Відавочна, што такі тэрмін, як «гераічнасць», таксама патрабаваў новага паглыбленага асэнсавання. Вакол азначэння «гераізм» заўсёды вяліся шматлікія спрэчкі, прапаноўваліся варыянты разумення сутнасці гераічнага, таму

нельга сказаць, што існуе адна кананічная фармуліроўка гэтай з’явы. Справядліва заўважае Б. Ляонаў, што тэма гераічнага — гэта і ёсць «тая самая гарачая грань сацыяльна-грамадскага і маральнага-эмацыянальнага кантэксту літаратуры і жыцця, на якой здаўна перыядычна разгараліся гарачыя спрэчкі, дыскусіі, звязаныя з цэлым колам праблем творчасці» [6, с. 6].

Савецкі народ бясспрэчна праявіў найвышэйшыя магчымасці самааданасці і мужнасці пры выкананні свайго грамадзянскага абавязку. Між тым відавочна, што гераічнасць чалавека не можа праяўляцца як адна асобная якасць, якая з’яўляецца сама па сабе. Калі ідзе гаворка пра гераічную тэму ў літаратуры аб Другой сусветнай вайне, як правіла, яна знаходзіцца ў цеснай узаемасувязі з гістарычнымі і сацыяльна-маральнымі праблемамі. Гераічнае нязменна існуе для нас ў суадносінах з тэмай трагічнага. Пры гэтым рамантыка падзвігу і жах трагедыі не толькі не супрацьстаяць адзін аднаму, а як заўважаў А. Адамовіч, «...адно ўваходзіць у другое на правах часткі. Мастацтву патрэбны і рамантыка, і гераізм. Значыцца, патрэбна і актыўная, ачышчальная моц трагедыі. Грэкі адчувалі, што трагедыя ўзвышае іх і стымулюе да больш глыбокага разумення жыцця» [7]. Вытокі трагічнага канфлікту знаходзяцца ў выключных абставінах, экстрэмальных сітуацыях або пераломных момантах для чалавека ці грамадства, таму гераічнае, у аснове якога ляжаць тыя самыя з’явы, знаходзіцца з трагічным у цеснай узаемасувязі.

У творчасці пісьменнікаў-шасцідзсятнікаў пачынае назірацца пераход ад празмернай гераізацыі і пустой ідэалізацыі баявых дзеянняў да разнастайнасці маральных і фізічных канфліктаў, да вымярэння сапраўднай глыбіні трагедыі чалавека, які добраахвотна ці не па сваёй волі апынуўся на вайне.

Думкі і паводзіны новых герояў ваенных твораў істотна адрозніваліся ад гераічна-рамантычных настрояў у літаратуры папярэдніх дзесяцігоддзяў. Праяўляецца асаблівая ўвага да пытанняў, якія раней не ўзнімаліся ці лічыліся маральна неэтычнымі ў рамках існуючай сістэмы сацрэалізму. Гэта была тэма неадназначнай дзейнасці партызанаў, якая прыводзіла да празмерных ахвяр сярод мірнага насельніцтва (А. Асіпенка, «Вогненны азімут» (1965)), тэма фарміравання партызанскіх атрадаў, не столькі пад уплывам падпольнага камуністычнага кіраўніцтва, колькі для самазахавання (Б. Сачанка, «Пакуль не развіднела» (1966)), тэма баязлівасці і здрады аднавайскоўцаў (В. Быкаў, «Жураўліны крык» (1960), «Трэцяя ракета» (1961), «Сотнікаў» (1970)) і інш.

Відавочна, што ў аснову твораў 1960—70-х гг. ляглі асабістыя перажыванні і вопыт ваеннага ліхалецця, якія настолькі моцна паўплывалі на свядомасць пісьменнікаў, што, замест узнікаючага з нічога апантанага гераізму, яны прапанавалі трагічныя матывы як краевугольныя для асэнсавання падзей Вялікай Айчыннай вайны. Варта падкрэсліць, што павышаная ўвага да ўнутранага свету чалавека была не толькі вынікам перамен у грамадстве і светаадчуванні людзей, але і адлюстроўвала маральныя пошукі саміх пісьменнікаў, якія праз шмат гадоў звярталіся да тых падзей, каб «паспрабаваць разабрацца ва ўсёй складанасці і забытанасці гэтай нацыянальнай драмы» [8, с. 5].

Не дзіўна, што пра сапраўдную бесчалавечнасць вайны, генацыд і спалення вёскі чытач даведаўся менавіта праз творы пісьменнікаў гэтага пакалення. Аповесці Б. Сачанкі «Апошнія і першыя» (1966), І. Пташнікава «Тартак» (1967) і «Найдорф» (1975), А. Адамовіча «Хатынская аповесць» (1970) і «Я з вогненнай вёскі» (1973), раманы І. Чыгрынава «Плач перапёлкі» (1972) і «Апраўданне крыві» (1977) вуснамі сваіх герояў даносілі да людзей агульнанародную памяць аб вайне, імкнучыся паказаць яе ва ўсёй аб’ектыўнай праўдзе.

Адным з найбольш яркіх твораў гэтых гадоў з’яўляецца «Хатынская аповесць» А. Адамовіча, дзе пісьменнік з характэрнай для таго літаратурнага перыяду аўтабіяграфічнасцю адлюстроўвае трагічны лёс мірнага насельніцтва. Погляды А. Адамовіча ідуць у разрэз з афіцыйнай лініяй тагачаснай літаратуры, дзе ўсенародная барацьба, а менавіта партызанскі рух, занадта ідэалізаваліся. Пісьменнік паказвае цяжкасці партызанскай барацьбы ва ўсёй сваёй неадназначнасці, калі баявыя дзеянні ішлі ў непасрэдным кантакце з мірнымі жыхарамі, гэта таксама накладвала свой адбітак на жыццё людзей, і кожны няверны крок мог прывесці да карніцкага рэйду ў непаўнную вёску.

Уся творчасць А. Адамовіча прасякнута моцным антываенным і гуманістычным пафасам. «Не забі» — гэтая біблейская заповедзь гучыць са старонак яго твора ў справах і думках галоўнага героя Флёры Гайшуна. Нават пры ўсёй неабходнасці самааданай барацьбы, пры ўсёй жорсткасці і крыважэрнасці акупантаў, якія безумоўна заслугоўвалі пакарання, для пісьменніка галоўнай каштоўнасцю з’яўляецца застацца чалавекам, бо чалавечасць жывецца такое кароткае і крохкае, «нават секунда смерці — такая ж вечнасць, як і мільён гадоў» [9, с. 192].

Флёра ненавідзіць акупантаў, але ні ён, ні яго будучая жонка Глаша не могуць прыняць жорсткасць і беспрынцыпнасць партызанскага камандзіра Касача нават у дачыненні да ворагаў. Для пісьменніка сіла чалавека не толькі ў геройскім выкананні сваёй задачы, але і ў жаданні і здольнасці захаваць у сабе высокія маральныя якасці. Менавіта ў іх страце праяўляецца асноўная трагедыя вайны.

У межах літаратурнага напрамку сацрэалізму пісьменнікі паказвалі замест «традыцыйнага змагання добра са злом, змаганне “добрага з лепшым”» [10, с. 428]. Прызай А. Адамовіч узвёў маральныя і гуманістычныя крытэрыі ў ранг галоўных прынцыпаў ацэнкі чалавека, што робіць яго герояў супярэчлівымі, складанымі і разам з тым максімальна блізкімі да рэальнасці.

Яшчэ адной магістральнай думкай праз усе творы «лейтэнанцкай прозы» праходзіць тэма напружаных маральных пошукаў героя і духоўнага сталення. Гераічнасць і трагедыя вайны вызначалася тым, што ў экстрэмальных абставінах чалавек проста вымушаны рабіць свой маральны выбар: сказаць праўду або схлусіць, збаяцца і здрадзіць ці загінуць, але застацца верным абавязку.

Ідэя асэнсавання індывідуальнай свядомасці выразна праявіла сябе ў творчасці В. Быкава. Гэта падкрэслівае В. Локун: «Проза В. Быкава заўсёды была прасякнута “этычным абсалютам”, у адпаведнасці з якім адбываўся падзел на герояў і негерояў, асоб высокай духоўнасці і тых, хто “як чалавек і грамадзянін” не дабраў чагосьці» [11, с. 247]. Імкненне паказаць шматграннасць абставін, выяўленне псіхалогіі чалавечых адносін і пошукі чалавекам выключных і верных вырашэнняў дапамаглі пісьменніку стварыць кананічныя вобразы чалавека на вайне: героя (Сотнікаў, Івановскі), баязліўца (Рыбак, Аўдзееў), проста абыякавага да ўсяго чалавека (Пшанічны).

Але, незалежна ад характару ці жаданняў чалавека, мэтай пісьменніка стаіць выпрабаванне жыццёвыга духу героя, таму ў творах В. Быкава ўвесь час «пануе» ціск абставін, якія паступова ўскладняюцца. У кнізе «Чалавек і вайна» А. Бачароў заўважае, што «мы ніколі не назвалі б чалавека героем, калі б не ведалі, якім бывае негерой, і ніколі не распзналі б баязліўца, не ўяўляючы сабе, як можа паступіць герой <...> смутак па чалавечым багацці, які ўносяць ваенныя бедствы, не азначае роўнасці перад смерцю для героя, які загінуў за справядлівую справу, і для баязліўца, бессэнсоўна загінуўшага, а толькі ўзмацняе пакланенне перад той гераічнай ахвярай жыццём, якая, наблізіўшы перамогу, выратавала многія лёсы» [12, с. 284].

Сапраўды, адзін чалавек можа лічыць сябе смельчаком, між тым баяцца ў экстрэмальных абставінах, другі можа быць бяздушным эгаістам, а ў рэальнасці можа праявіцца яго бязмежная смеласць і самаахвярнасць. Экстрэмальныя абставіны вайны толькі спрыяюць таму, каб выявіць сапраўдную сутнасць чалавека, даць яму магчымасць зрабіць выбар і знайсці свой шлях. Пісьменнік В. Быкаў не падзяляе герояў твораў з самага пачатку на «сваіх» і «чужых», наадварот, кожны атрымлівае магчымасць самавызначыцца і зрабіць свой асабісты выбар на шляху да подзвігу ці здрады.

Вышэйадзначаная праблема паўстае ў цэнтры адной з лепшых аповесцей В. Быкава «Сотнікаў», праблема-тыку якой сам пісьменнік вызначыў ў двух момантах: «што такое чалавек перад разбуральнай сілай бесчалавечых абставін? На што ён здольны, калі магчымасці адстаець сваё жыццё вычарпаны ім да канца і нельга прадухіліць смерць?» [13, с. 101]. Пры гэтым перад пісьменнікам стаяла задача адказаць на гэтыя пытанні максімальна канцэнтрыравана і насычана сэнсам і дзеяннем, бо падзеі аповесці развіваюцца на працягу ўсяго некалькіх дзён.

Калі ўзнікае неабходнасць у дабраахвотніках, выканаць партызанскае заданне вызываецца Сотнікаў — непрыметны і хворы чалавек. Ён, здаецца, зусім не здольны на подзвіг, асабліва на фоне бадзёрага і рашучага напарніка. Гэта асабліва бачна, калі аўтар супрацьпастаўляе герояў у час іх ляснога пераходу: Рыбака, «на якога, здаецца, можна было спадзявацца» [14, с. 15], і Сотнікава, ад якога ўвесь час «чуўся прыглушаны прастудны кашаль» [15] і які выклікаў у Рыбака нецярпенне, калі той бачыў, як ён «прыстала шкандыбае па снезе ў сваіх тоўстых стаптаных бурках. Да таго ж, ён нешта незнаёма і нязвыкла сутуліўся, апусціўшы голаў ў глыбока насунутай, з апушчанымі краямі пілотцы, і калі падышоў, стала чуваць яго разгарачанае труднае дыханне, з якім той не мог саўладаць, нават спыніўшыся» [16].

На пачатку твора В. Быкаў дае магчымасць Сотнікаву зрабіць свой выбар і застацца ў атрадзе, але ён не знаходзіць прычыны застацца з тымі, хто адмовіўся. «Таму і не адмовіўся, што тыя адмовіліся» [17], будзе тлумачыць свой выбар Сотнікаў. Потым і ў Рыбака з'яўляецца магчымасць вярнуцца у той момант, калі яны беглі ад паліцаў, але Рыбак робіць свой маральны выбар і застаецца: «Войкнуўшы, ускочыў, на руках і каленях выбраўся з раўка і раптам выразна адчуў, што рабіў не так. Як было столькі сілы выдаткоўваць на гэтую праклятую авечку, калі там застаўся таварыш?» [18].

Уяўляецца, вось ён — вобраз упартага і мэтанакіраванага, рашучага і гераічнага чалавека. Між тым, пасля арышту паліцаямі і катаванняў, маральна здаецца ворагу не слабы і хворы Сотнікаў, а ўпэўнены ў сабе Рыбак, у такой меры, што потым прымае ўдзел у пакаранні свайго ж таварыша. Але нават ля шыбеніцы Рыбак застаецца ўпэўнены, што ён не здраднік, а жыццё проста так павярнулася: «Вінаваты той, хто нешта робіць для выгоды сабе ці па сваёй злой волі да іншых, а ў яго хіба выгода? Проста ён меў болей магчымасцяў і схітрыў, каб выжыць» [19].

У такім павароце сюжэтнай лініі В. Быкаў палемізуе з традыцыйнай творчай «бесканфліктнасці», калі гераічнае ўвасаблялася выключна ў моцным чалавеку і належала яму апыры, і ні ў якім выпадку не магло прайсці трансфармацыю ў зло. У творчасці В. Быкава, А. Адамовіча, І. Чыгрынава і іншых відавочна прасочваецца подых новай літаратуры, дзе фігура «ідэальнага героя» саступала месца вобразу савецкага чалавека, якому «нішто чалавечае не было чужым» [20]. Новым героем вайны стаў просты чалавек са сваімі недахопамі, праблемамі, непадрыхтаваны да вайны, але надзелены моцнай верай у чалавека, што было важней за сваё жыццё: «Але ёсць жа на свеце штосьці непамерна важнейшае за сваю шкуру?» [21].

Той жа Сотнікаў не баяўся смерці, наадварот, перад сваім пакараннем «ён разумее, што падышоў да сваёй мяжы, свайго галоўнага рубяжа, а сілы ў яго было дужа мала. І ён найбольш непакоіўся, што можа не стрываць фізічна, — іншага ён не баяўся» [22]. Героі В. Быкава — гэта не проста салдаты, што выканалі свой абавязак да канца, а людзі, якія не здрадзілі сабе маральна, моцныя не толькі фізічна, але ў першую чаргу духоўна.

Сотнікаў — тыповы прадстаўнік свайго пакалення, гераічнага і разам з тым трагічнага. Гераічнага — праз яго нязломную ўнутраную сілу і веру ў справядлівую справу. Трагічнага — таму што гэта сіла і вера былі вымушаны прайсці праз нечалавечыя выпрабаванні, вынікам якіх часта становілася смерць чалавека.

Заклучэнне. Высветляючы маральна-этычныя і філасофскія праблемы Вялікай Айчыннай вайны, пісьменнікі 1960—70-х гадоў «узлялі на сябе цыжар» [23, с. 21] народнай памяці, якая несла ў сабе складаныя і набалелыя пытанні жыцця. Звяртанне да адвечнай тэмы вайны і чалавека адзначана не толькі ахвярным гераізмам, але і пошукамі маральных вытокаў самавызначэння героя на шляху да подзвігу ці здрады. У сваіх творах «шасцідзсятнікі» асэнсоўваюць вайну не толькі як фізічнае выпрабаванне, але і як духоўнае ўзрушэнне, калі чытач захапляецца гераічнымі ўчынкамі герояў твораў і разам з тым перапаўняецца болем за тыя пакуты, якія выпалі на долю народа. Менавіта такая дыялектычнасць гераічнага і трагічнага дазваляе дасягнуць максімальнай напружанасці характару.

Спіс цытуемых крыніц

1. Быков В. Живые — памяти павших // Живая память поколений: Великая Отечественная война в советской литературе : сб. ст. М. : Худож. лит., 1965. С. 356—357.

2. Тычына М. Ад «антрапалагічнага крызісу» да «антрапалагічнага пераходу» // Чалавечае вымярэнне ў сучаснай беларускай літаратуры / М. А. Тычына [і інш.] ; навук. рэд. М. А. Тычына ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. Мінск : Беларус. навука, 2010. С. 22—168.

3. Творонич Г. Нравственный мир героя: белорусская и югославская военная проза 60—70-х годов. Минск : Наука и техника, 1986. 127 с.
4. Иванова Л. Литература о войне в идейно-художественных исканиях современной прозы // Великая Отечественная война в современной литературе. М. : Наука, 1982. С. 52—79.
5. Адамовіч А. Почему мы не можем не писать о войне : собр. соч. : в 4 т. Минск : Маст. літ., 1982. Т. 3. С. 513—525.
6. Леонов Б. Свет подвига. М. : Совет. Россия, 1985. 352 с.
7. Адамовіч А. Почему мы не можем не писать о войне. С. 518.
8. Вайноу народжаны: роздум над творчасцю Барыса Сачанкі / С. Андраюк [і інш.] // Роднае слова. 2011. № 5. С. 3—8.
9. Адамовіч А. Хатынская аповесць. Мінск : Нар. асвета, 1976. 205 с.
10. Баршчэўскі Л. П., Васючэнка П. В., Тычына М. А. Беларуская літаратура і свет / пад рэд. Л. П. Баршчэўскага. Мінск : Радыёла-плюс, 2006. 596 с.
11. Локун В. Кругі жыцця — кругі літаратуры. Мінск : БелАКК, 2002. 272 с.
12. Бочаров А. Человек и война. М. : Совет. писатель, 1978. 478 с.
13. Как создавалась повесть «Сотников» / В. Быков [и др.] // Литературное обозрение. 1973. № 7. С. 100—102
14. Быкаў В. Сотнікаў. Абеліск. Мінск : Маст. літ., 1972. 264 с.
15. Там жа. С. 6.
16. Там жа. С. 6.
17. Там жа. С. 7.
18. Там жа. С. 50.
19. Там жа. С. 165.
20. Баршчэўскі Л. П., Васючэнка П. В., Тычына М. А. Беларуская літаратура і свет. С. 428.
21. Быкаў В. Сотнікаў. Абеліск. 264 с.
22. Там жа. С. 106.
23. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 6 т. / рэдкал.: Ф. І. Савіцкі (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2002. Т. 4.

УДК 008

Л. К. Кухто

Учреждение образования «Белорусский государственный университет культуры и искусства», Минск

ОСМЫСЛЕНИЕ АРОМАТОВ И ЗАПАХОВ В КУЛЬТУРНОЙ ЭВОЛЮЦИИ ЧЕЛОВЕКА

Введение. Феномен ароматов и запахов как неотъемлемая часть жизни человека привлекает сегодня пристальное внимание естествоиспытателей, социологов, философов, филологов и культурологов. Спустя 2 500 лет более или менее интенсивного исследования органов обоняния человека мы приблизились к тому моменту, когда наши знания можно применять не только на практике, но и для научного обоснования этнокультурных традиций применения запахов и ароматов. В романе Патрика Зюскинда «Парфюмер» утверждается: «Кто владеет запахами, тот владеет сердцами людей». И это во многом соответствует действительности. Запах помогает хранить воспоминания надёжнее, чем зрение и слух. Человек способен распознавать больше оттенков запаха, чем звуков. Очевидно, что сегодня на запахе может быть основана реклама, которая незаметно для вашего сознания заставляет вас приобретать навязываемый продукт. Запахи используются в медицине: в терапии больных, как успокаивающие и тонизирующие средства, для улучшения памяти и внимания, коррекции психических расстройств. Парфюмеры пытаются применять новые сочетания ароматных веществ для изготовления духов, создающих определённое настроение. Ароматерапия делает ароматы неотъемлемой составляющей вашей жизни, предлагая свои запахи на все случаи, чтобы мы даже будучи оторванными от привычной обстановки, могли наслаждаться любимым запахом, обретая комфорт и уверенность. Бизнесмены настойчиво требуют от учёных составлять ароматные смеси, которые могли бы влиять на представителей конкурирующей фирмы во время деловых переговоров (естественно, что параллельно предполагается разработка «антидота», позволяющего самим заказчикам избегать пагубного воздействия). Можно утверждать, что причина всеобщего интереса к проблеме использования запахов и ароматов — востребованность подобной информации и наличие реальных возможностей с её помощью изменить жизнь к лучшему.

Основная часть. Идея, что запахи могут обладать большой силой, влияя на здоровье и самую жизнь человека, зародилась очень давно. На многих языках слова «колдун», «чародей» или «ведьма» происходят от терминов, означающих «обонять зло». Для исследователей открывается обширное поле деятельности: почти во всех известных языках «обонятельные» слова и выражения очень экспрессивны и многозначны, причём нередко они используются в ситуациях, к обонянию, казалось бы, отношения не имеющих. В английском слово “sweet”, означающее «душистый, благоуханный», может переводиться также как «любимый, милый, дорогой» и иметь множество других значений. “Scent” означает «запах, аромат, духи» и вместе с тем — «нюх, чутьё» как в прямом, так и в переносном смысле (предчувствие, интуиция). “Odour” — «запах, привкус», и он же — «репутация, слава». Примерно та же картина с немецким словом “Geruch”, которое означает «слухи, молва, толки» «распространитель слухов» (попросту говоря, сплетник). В итальянском языке есть глагол “sapere” со значением «пахнуть», точнее, «иметь запах (вкус) чего-либо, отдавать чем-либо». При этом первое словарное значение глагола “sapere” — «знать». Впрочем, не исключено, что это просто омоним слова “sapere”, означающего «вкус» [1, с. 132].

В отличие от итальянского в русском языке связь между обонянием и познанием очевидна: «разнюхать» в смысле разузнать; «этим здесь и не пахнет» — о достоверном отсутствии чего-либо; «держат нос по ветру» —